

Спеціалізованій вченій раді Д 11.051.03
у Донецькому національному
університеті імені Василя Стуса

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Біль Мар'яни Михайлівни
«Просторова мобільність населення та її регулювання
у контексті політики людського розвитку»,
яка подана на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – Демографія,
економіка праці, соціальна економіка і політика**

Актуальність теми дослідження

Науково-практичне обґрунтування пріоритетів модернізації суспільства, підвищення ефективності і конкурентоспроможності національної економіки, поліпшення якості життя населення України в контексті сучасних соціальних, інституційних, технологічних перетворень, які стрімко і кардинально змінюють економіку та суспільство, є одним з найважливіших напрямів розвитку наукової думки.

Мобільність є феноменом нинішнього етапу розвитку людства. Вона торкається різних сфер суспільного життя та взаємодії людини з технологіями. Мобільність трансформує просторові аспекти, змінює сприйняття часової площини. У філософсько-світоглядному сенсі мобільність набуває іншого смислового навантаження, а в прикладному – нового функціонального значення. Просторова мобільність населення – потужний імператив людського розвитку. Для суспільств, які перебувають в умовах затяжних реформаційних перетворень, в пошуках власної ніші у висококонкурентному світі, зростання просторової мобільності населення змушує до пошуку шляхів протидії втратам інтелектуально-демографічного потенціалу як стратегічного ресурсу подальшого розвитку.

Для України дослідження просторової мобільності населення потребує переосмислення концепції міграційної політики та механізмів досягнення цілей

людського розвитку з урахуванням євроінтеграційних та глобалізаційних процесів. Визначення особливостей просторової мобільності населення України дозволяє з'ясувати мотиваційні причини міграції, а також оптимізувати наслідки переміщень в контексті забезпечення людського розвитку.

Хоча дослідження різних аспектів міграції, яка в даній дисертаційній роботі визначається як основна форма реалізації просторової мобільності населення, є актуальним напрямком наукових досліджень в Україні, питання регулювання мобільності, формування фундаментальних засад її розгляду, що базуються на міждисциплінарному підході, піднімаються вперше.

Вказані обставини і визначають безперечну актуальність, наукову та соціальну значимість обраної Біль М.М. теми та її дисертаційного дослідження загалом.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність і новизна

Наукові результати, що одержані та виносяться на захист, є достатньо обґрунтованими. Вони полягають у формуванні нового напрямку наукових досліджень політики людського розвитку, основу якого складає методологія аналітичної міграціології. Даний науковий напрям охоплює дослідження різних аспектів формування і реалізації просторової мобільності населення. Не викликає сумнівів і достовірність основних положень дисертації, цінність для науки і практики висновків і пропозицій, оскільки вони базуються на глибокому вивченні дисертантом сучасних теоретико-методологічних і практичних проблем міграціології, економічної теорії, теорії людського розвитку, соціальної економіки та політики, грамотному використанні сучасних методів дослідження, великої та достовірної інформаційної бази.

Наукова новизна цієї роботи полягає в такому:

- вперше сформовано методологію аналітичної міграціології, яка включає сукупність методів і прийомів комплексного аналізу просторової

мобільності населення, спрямованих на наближення структурно-функціональних, нормативно-правових, соціально-культурних оцінок та вимірів проблемних явищ і процесів до вимог формування політики людського розвитку з позиції соціальних інтересів; (с. 114-116, с. 208-210);

- запропоновано тривимірну модель координат просторової мобільності населення, що дозволяє розглядати переміщення населення у координатах простору, часу і вартості людського капіталу; яка відображає бажання, готовність і можливості населення змінювати місце перебування у визначених просторово-часових координатах, та фіксує капіталізацію людського потенціалу в ході його реалізації (с. 62-64);

- обґрунтовано зміст та цільові пріоритети Концепції державної політики людського розвитку України в умовах високомобільного суспільства як комплексного довгострокового орієнтиру перетворень, що визначає напрями і регламентує умови покращення середовища життєдіяльності населення, виходячи з його просторової мобільності та з урахуванням інтересів розвитку суспільства і держави (с. 380-390);

- обґрунтовано стратегічні імперативи соціального захисту високомобільного населення України як визначальні, довгострокові орієнтири (правовий, фінансово-економічний, соціокультурний), які є основою для здійснення соціального захисту на перспективу (с. 409-418);

- удосконалено трактування змісту людського розвитку і політики його забезпечення, яку запропоновано розглядати як систему заходів забезпечення демографічних, валеологічних, освітніх, економічних, еколого-безпекових умов гідного, соціально справедливого й активного життя сучасного суспільства, орієнтованих на розширення можливостей людини, що визначає її взаємозв'язок з просторовою мобільністю населення, правом вибору і свободою пересування (с. 106-107);

- визначено теоретико-прикладні особливості формування реляційного простору активно-мобільної особи; реляційний простір відображає готовність і

спроможність особи переміщуватися у визначених просторово-часових координатах, що сприймаються нею як комфортні, тобто не завдають суттєвих втрат потенційним характеристиками людини (с. 93-94, с. 134-135);

- розвинуто теорію мобільних переходів, що узагальнює характер і напрями переміщень населення шляхом виокремлення нової шостої стадії, на якій, окрім активізації мобільності між державами, з розвитком інформаційних технологій реальні переміщення трансформуються у віртуальні форми (с. 49, с. 93, с. 188-191);

- сформовано систему механізмів та інструментів регулювання просторової мобільності населення з їх розподілом за групами, що розкриває широку варіативність регулюючих впливів на процеси мобільності; в основі застосування механізмів покладена ідея переорієнтації державної міграційної політики на регулювання просторової мобільності населення (с. 297-312);

- розроблено етапний підхід до формування системи моніторингу просторової мобільності населення України, який передбачає: формування системи обліку і статистики просторової мобільності; розробку методики вибіркового соціологічного обстеження; розробку системи показників її моніторингу в контексті досягнення цілей людського розвитку (с. 418-429);

- сформульовано понятійно-термінологічну основу дослідження мобільності населення, а також класифікацією видів мобільності за критеріями мети, суб'єкта, способу реалізації, часової і просторової вимірності, мотиву, потреби, наслідків (с. 42-56); проведено етапизацію практик просторової мобільності населення у світовому вимірі, які відображають зміну її сприйняття у різні періоди розвитку людства – від способу захисту і безпеки у первісному суспільстві до права та інструменту демографічної й економічної політики країн в інформаційному суспільстві та норми у технолого-сингулярному суспільстві майбутнього (с. 77-79);

- розвинуто теорію факторів просторової мобільності населення з системним представленням взаємних детермінацій мобільності з іншими

явищами та процесами, визначенням умов її позитивного впливу на глобальному, державному, регіональному й особистісному рівнях, що дало змогу підтвердити тісний детермінаційний взаємозв'язок мобільності з процесами людського розвитку (с. 124-138);

- апробовано методичні підходи до аналізу регіональної специфіки мобільності населення з відображенням результатів у позиціонуванні регіонів та їх розподілом за показником внутрішнього міграційного потенціалу на основі моделі Стюарта-Рейвенштейна, що дозволяє враховувати вплив процесів мобільності на людський розвиток (с. 233-242, с. 287-291);

- запропоновано систему інфраструктурного забезпечення реалізації просторової мобільності населення, пріоритетом якого має бути забезпечення реверсності, тобто циркулюючого неперервного руху людських та супровідних ресурсів (с. 312-320, с. 327-328);

- розроблено теоретико-методологічні засади формування та визначено практичні особливості реалізації державної політики людського розвитку України, яка спрямована на формування сприятливого внутрішнього середовища життєдіяльності людини з дотриманням, прав та свобод вибору і пересування, збереженням можливостей повернення та захисту громадянина незалежно від місця перебування (с. 377-379).

Зміст дисертації, її завершеність та оформлення

Основним результатом наукового дослідження Біль М.М. є обґрунтування та розробка теоретико-методологічного забезпечення з формулюванням практичних рекомендацій щодо регулювання просторової мобільності населення, вироблення нової політики людського розвитку високомобільного суспільства.

Негативні соціально-економічні наслідки міграційних процесів, притаманні українському суспільству, значною мірою зумовлені відсутністю ефективних державно-управлінських впливів на внутрішні умови людського

розвитку, особливо що стосується сфери зайнятості. Несистемність та несформованість державної міграційної політики вимагає пошуку нових підходів впливу на процеси переміщення населення. З огляду на це, важливим результатом цього дослідження є обґрунтування змісту просторової мобільності населення та супровідного понятійно-термінологічного апарату, розкриття специфіки людського розвитку, що допомогло виявити взаємозалежність цих процесів в сучасному суспільстві. Глибинний аналіз просторової мобільності населення дав змогу розвинути теорію мобільних переходів та сформувати гіпотезу щодо наступного етапу сприйняття мобільності як норми життя людини з послабленням впливу фактору відстані завдяки технологічному прогресу (розділ 1).

Дослідження просторової мобільності як складної категорії, що синтезує бажання, готовність і можливості переміщень населення, потребує розкриття особливостей її формування, тобто факторного впливу, а також наслідків реалізації, тобто її детермінаційного характеру. З огляду на це, у розділі 2 дисертантом здійснено систематизацію взаємного впливу просторової мобільності населення з іншими явищами і процесами. Особливу увагу приділено впливу факторів: потреби розвитку трудового потенціалу, що формує трудову мобільність; потреби особистісного розвитку – освітня мобільність; особливостей інформаційного суспільства – віртуальна мобільність.

Інноваційно, що в дисертаційній роботі запропоновано теоретико-методичні засади аналізу просторової мобільності населення у контексті політики людського розвитку. Визначено конкретні індикатори оцінювання просторової мобільності. Прикладні дослідження на рівні держави та регіонів, а також з врахуванням глобалізаційних, євроінтеграційних і транскордонних вимірів, дали змогу виявити основні тренди реалізації просторової мобільності для українського суспільства з акцентом на міграційні ризики. Наведено багато міждержавних порівнянь, особливо стосовно показників людського розвитку.

Вагоме теоретичне і практичне значення має проведений у 4-му розділі аналіз механізмів регулювання просторової мобільності населення в Україні, визначення пріоритетів покращення інфраструктурного забезпечення їх реалізації. Особливу увагу приділено питанням соціального захисту мобільного населення України за кордоном. Безумовно, право на мобільність обмежує прямі методи регулювання переміщень населення. Тому захисні механізми осіб, які перебувають у статусі мігранта, набувають особливого значення. Відзначу дослідження особливостей міждержавного договірної регулювання в системі соціального забезпечення і взаємного працевлаштування. Це питання має бути серед пріоритетів державної політики з огляду на зростаючі масштаби міграції й фактичну неврегульованість питань пенсійного забезпечення.

Наукові результати, викладені у розділі 5, підтверджують високий теоретико-методологічний і прикладний рівень дослідження. Зокрема, створено науково-ідеологічне підґрунтя формування і реалізації державної політики людського розвитку в умовах високомобільного суспільства, запропоновано концептуальні засади такої політики. Пріоритети розділено за блоками: 1 – загальні положення захищеності всіх категорії мобільних осіб, де метою визначено збереження єдності суспільства за рахунок підвищення його духовно-інформаційної мобільності; 2 – внутрішня просторова мобільність, де метою визначено забезпечення перерозподілу людського потенціалу згідно особливостей регіонального розвитку, розбудову якісної інфраструктури внутрішніх переміщень; 3 – вхідна зовнішня просторова мобільність з метою контролю поліетнічності, реалізацією політики мультикультуралізму, новим сприйняттям мігранта як рушія і потенціалу розвитку; і 4 - вихідна зовнішня просторова мобільність з цілями безпосереднього та опосередкованого впливу на реалізацію мобільності через покращення середовища людського розвитку. Особливе практичне значення мають рекомендації з моніторингу просторової мобільності та результати апробації методики оцінювання хорологічно-темпологічної вимірності мобільності населення на прикладі Львівської області.

За результатами кожного розділу і загалом в кінці роботи зроблені ґрунтовні та логічні висновки.

У цілому дисертація Біль М.М. є логічною, завершеною науковою працею, відповідає паспорту спеціальності 08.00.07 – Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика, оформлена згідно з вимогами.

Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження в опублікованих роботах автора

Результати дисертаційного дослідження Біль М.М. достатньо повно відображені у наукових публікаціях. Вони опубліковані у 83 наукових працях загальним обсягом 204,04 друк. арк., серед них – одна одноосібна монографія, 8 колективних монографій, 22 статті у наукових фахових виданнях України (із них 6 у співавторстві), 15 статей у наукових періодичних виданнях інших держав та у виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз (із них 5 у співавторстві), 37 публікацій за матеріалами науково-практичних конференцій.

Дискусійні положення та зауваження

Високо оцінюючи дисертаційну роботу Біль М.М., вважаю за необхідне висловити критичні зауваження, вказати на дискусійні положення.

1. При формуванні переліку індикаторів аналізу просторової мобільності населення (п. 3.1) запропоновано їх розподіл за об'єктом, формами, середовищем, наслідками. Оскільки автор просторову мобільність розглядає як бажання, готовність і можливості населення здійснювати переміщення, то, на мою думку, індикатори оцінки слід було розподілити і в розрізі зазначених соціопсихологічних і поведінкових характеристик.

2. У розділі 3 здійснено низку розрахунків для регіонів України. Зокрема, розраховано показники, що закладались в інтегральний індекс режиму просторової мобільності, здійснено матричне позиціонування

регіонів за станом і наслідками реалізації просторової мобільності і т.д. Для кращого візуального представлення виявлених проблем варто було використати ще й картографічний метод та акцентувати увагу на «центрах», що притягують найбільшу кількість мігрантів, та територіях, що втрачають колосальний інтелектуально-трудоий потенціал.

3. Запропонована автором методика розрахунку індексу режиму просторової мобільності населення в регіонах України (п. 3.4) потребує вдосконалення. По-перше, апробацію методики слід було здійснити у динаміці, а не лише станом на 2017 рік. По-друге, варто розділити показники за потоками прибуття і вибуття, в тому числі у рамках міждержавної міграції. Це б дало змогу конкретизувати характер та ризики реалізації просторової мобільності населення у регіонах.

4. При дослідженні механізмів регулювання просторової мобільності населення зазначено, що залежно від концепції, застосування механізмів може бути орієнтованим на обмеження, консервацію і стимулювання (с.302 – 303). З огляду на це, слід було зазначити, які конкретно обмежувальні, стабілізуючі і стимулюючі механізми регулювання мобільності населення України автор пропонує застосовувати у першу чергу, в тому числі в контексті досягнення цілей людського розвитку

5. Аналіз прикладних особливостей застосування механізмів регулювання просторової мобільності населення України слід було б доповнити хоча б узагальненим оглядом чинної нормативно-правової бази, в тому числі дати оцінку ефективності реалізації програмно-цільових документів, орієнтованих на покращення внутрішніх умов життєдіяльності і розвитку суспільства. Дисертаційна робота набула б більшого практичного значення завдяки конкретним рекомендаціям до чинної нормативно-правової бази в частині регулювання наслідків просторової мобільності населення.

6. У роботі немає глибокого аналізу досвіду інших держав у регулюванні просторової мобільності населення. Наведено деякі приклади

моніторингу мобільності населення (досвід Великобританії), уніфікації підходів до регулювання міграції в Європейському Союзі. Разом з тим, варто би ширше охопити досвід різних держав, у тому числі тих, які перебувають у схожих геоелекономічних і соціальних умовах, та виявити ефективні механізми регулювання мобільності за різними формами і наслідками.

7. У роботі містяться окремі положення та результати, які є новими, міждисциплінарними, однак не знайшли свого відображення у науковій новизні. Зокрема, в п. 5.2 розкрито соціокультурні аспекти розвитку українського суспільства, запропоновано пріоритети соціокультурного розвитку регіонів в умовах високої просторової мобільності. Ці результати мають високе практичне значення та підкреслюють зв'язок політики у сфері регулювання просторової мобільності з гуманітарною політикою держави, орієнтованою на формування цілісного соціуму. Тому їх слід було відобразити в завданнях та новизні роботи.

Зроблені зауваження не впливають на загальну високу оцінку дисертації Біль М.М., їх слід розглядати як побажання щодо напрямів подальших наукових розробок авторки.

Загальний висновок

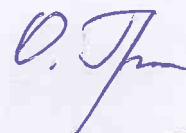
Оцінюючи дисертаційну роботу в цілому, можна зробити висновок, що дисертанту вдалося вирішити поставлені завдання, в результаті чого розроблено новий напрям наукових досліджень політики людського розвитку та її забезпечення, основу якого складає методологія аналітичної міграціології. Її використання спрямоване на обґрунтування стратегічних пріоритетів модифікації цієї політики в умовах економіки високomobilного інформаційного суспільства. Дисертаційна робота Біль М.М. «Просторова мобільність населення та її регулювання у контексті політики людського розвитку» є завершеним, самостійно виконаним науковим дослідженням, має суттєву наукову новизну і безперечну практичну значущість.

Автореферат дисертації Біль Мар'яни Михайлівни і публікації авторки відображають основний зміст роботи. Автореферат не містить положень, що не відображені в дисертації, оформлений відповідно до встановлених вимог.

За змістом, важливістю і глибиною вирішення наукових завдань, оформленням, дисертація відповідає чинним вимогам, які викладені у пунктах 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами і доповненнями), що висуваються до докторських дисертацій.

Авторка дисертаційної роботи «Просторова мобільність населення та її регулювання у контексті політики людського розвитку» Біль Мар'яна Михайлівна зробила суттєвий внесок в теорію і практику економічних досліджень і заслуговує присудження їй наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика.

Офіційний опонент
доктор економічних наук, професор
кафедри економіки підприємства
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

 О. А. Грішнова

Підпис Грішнкової О.А. засвідчую:

